

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

7-maxsus
son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/7 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

Izzatullayev Bobirjon Izzatullayevich

XALQARO MUNOSABATLARDA RAQAMLI DIPLOMATIYANI TADQIQ ETISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	10-14
---	-------

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Mannopova Elzara Toraxanovna

HR TRANSFORMATION: COMPARATIVE ANALYSIS OF DEVELOPED AND DEVELOPING ECONOMIES CANADA AND UZBEKISTAN	15-21
--	-------

Загребельская Милена Владимировна

РАЗВИТИЕ ПРЕДИКТИВНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ МАТЕРИАЛЬНО- ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕФТЕГАЗОВОГО КОМПЛЕКСА: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ, АДАПТИВНЫЕ И ЦИФРОВЫЕ ДРАЙВЕРЫ УСТОЙЧИВОСТИ	22-31
--	-------

Dr. Abror Kucharov and Dr. Jyoti Meshram

SECTORAL ANALYSIS OF INDIAN INVESTMENT IN UZBEKISTAN	32-42
--	-------

Суюнова Зухра

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В КОРПОРАТИВНОМ УПРАВЛЕНИИ	43-49
--	-------

Суюнова Фотима, Суюнова Саодат

ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ УЗБЕКИСТАНА: ТРЕНДЫ, ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	50-62
--	-------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Xudoyqulov Yo'lchi Azamqulovich

HARBIY TADQIQOTCHI FAOLIYATIDA FANLARARO YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH ZARURATI	63-69
--	-------

Majitov Maxmud

G'ARB FALSAFASIDA SHAXS HAQIDAGI FALSAFIY FIKRLAR TADQIQI	70-76
---	-------

Latipov Sardor Shavkatovich

JAMIYATDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHNING IJTIMOIIY ASOSLARI VA AMALGA OSHIRISH SHAKLLARI	77-81
--	-------

Ibraximova Dilorom Saloydinovna

HUQUQSHUNOS AXLOQIIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY ZARURIYATI	82-87
--	-------

Xolmirzaev Nodirjon Nizomjonovich

JADID MAKTABLARINING O'QITISH TIZIMI VA PEDAGOGIK MEROSI	88-91
--	-------

Muslimov Sherzod Akbarovich

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING "BOBURNOMA" ASARIDA INSON VA OILA MUAMMOSI	92-96
---	-------

<i>Jantayev Maksud Ibragimovich</i> AL-XORAZMIYNING ILMIY TADQIQOT HAQIDAGI QARASHLARINING DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI	97-101
---	--------

<i>Qosnazarova Palzada</i> TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI VA TA'LIM-TARBIYA, ADABIYOT MASALALARINING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI	102-106
--	---------

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Xasanova Sohibjamol Soatmurod qizi</i> TILNING KOGNITIV FUNKSIYASI VA AXLOQIY-BAHOLASH (YAXSHILIK/YOMONLIK) KATEGORIYALARINING KONSEPTUAL SHAKLLANISHI	107-110
---	---------

<i>Burxonova Go'yoxon G'ulomovna</i> TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA LOTIN TILI VA TIBBIY TERMINOLOGIYANI SAMARALI O'QITISH USHLUBLARI	111-115
--	---------

<i>Raxmonova Dildora Mirzakarimovna</i> JADID ADIBI – TO'LAGAN XO'JAMYOROV (TAVALLO) BADIY PUBLITSISTIKASINING TIL VA USHLUBI TAHLILI	116-122
---	---------

<i>Yuldasheva Ruxshona Rustamjon qizi</i> INGLIZ TILIDAGI OTLI KOLLOKATSIYALARNING LISONIY MODELLARI VA ULARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMA JARAYONIDAGI ADEKVATLIK MUAMMOLARI	123-126
--	---------

<i>Xolmurotova Gulnora</i> ERKIN A'ZAMNING "OTOYINING TUG'ILGAN YILI" QISSASIDA USTOZ OBRAZI BADIY TALQINI	127-132
--	---------

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Kadirova Moxigul Xamitovna</i> SURISHTIRUVNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI	133-138
---	---------

<i>Xidoyatov Baxtiyar Batirovich</i> O'ZBEKISTON JINOYAT PROTSESSIDA SUDGA QADAR ISH YURITISHNING RIVOJLANISH TARIXI	139-147
--	---------

<i>Давронов Атобек Равшанович</i> УЧАСТИЕ СПЕЦИАЛИСТА В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЯХ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ	148-155
---	---------

<i>Alishayev Sobir Tursunboyevich</i> JINOYAT ISHLARI BO'YICHA SUDLOVGA TEGISHLILIKNI ANIQ BELGILASHNING HUQUQIY VA AMALIY AHAMIYATI	156-161
--	---------

<i>Mamatmurodov Farrux</i> THE UNIQUENESS OF THE SUKUK FINANCIAL INSTRUMENT. THEORETICAL ANALYSIS OF THE UNIQUE SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN SUKUK AND BONDS	162-168
---	---------

<i>Худайбергенов Бахрам, Эгамбердиев Ферузбек</i> ПОДАЧА ЖАЛОБ И РАССМОТРЕНИЕ ИХ СЛЕДСТВЕННЫМ СУДЬЕЙ НА ДОСУДЕБНОЙ СТАДИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА	169-180
---	---------

<i>Хайдарова Хилола Анваровна</i> ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ЗАВЕЩАНИЯ КАК ОСНОВНОГО СПОСОБА РАСПОРЯЖЕНИЯ НАСЛЕДСТВЕННЫМИ ПРАВАМИ	181-186
<i>Normatov Ermatat</i> SHAHAR AHOLISINING ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDAGI HUQUQLARI VA MAJBURIYATLARI	187-196
<i>Abdurasulova Xadichaxon Ravshanbek qizi</i> MEHNAT QONUNCHILIGINI BUZISH BILAN BOG'LIQ JINOYAT QONUNI NORMALARINING RIVOJLANISH TARIXI	197-205
<i>Xazratov Mexriddin Faxriddin o'g'li</i> THE CONCEPT OF DIGITAL SERVICES AS AN OBJECT OF CIVIL LAW RELATIONS	206-210
<i>Mamataliyeva Shahnoza Xushmamat qizi</i> ISHNI SUDGA QADAR YURITISH BOSQICHIDA JINOYAT PROTSESSI ISHTIROKCHILARINING XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	211-218
<i>Abduazizov Doniyor Baxtiyor o'g'li</i> USTUN MUZOKARA KUCHI VA UNING SUISTE'MOLLIK SHAKLLARI: GERMANIYA, YAPONIYA VA JANUBIY KOREYA AMALIYOTINING QIYOSIY TAHLILI	219-228
<i>Uralov Sarbon Sardorovich</i> AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ORQALI SODIR ETILAYOTGAN FIRIBGARLIK JINOYATLARI TAHLILI	229-236
<i>Abdurashidov Abdurauf Abdurashidovich</i> VOYAGA YETMAGANLAR TOMONIDAN SODIR ETILGAN BEZORILIK JINOYATLARINING XUSUSIYATLARI	237-243
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Rashidov Anvarjon Sharipovich</i> BO'LAJAK BOSHLAG'ICH SINFI O'QITUVCHILARI METODIKASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI	244-248
<i>Maydonova Sabokat Sadulloyevna</i> O'QUVCHILARNING KITOBXONLIKKA BO'LGAN QIZIQISHINI OSHIRISHDA OILA VA MAKTAB O'RTASIDAGI HAMKORLIKNING INNOVATSION USULLARI	249-253
<i>Jo'rayeva Zarifa Oltinboy qizi</i> JISMONIY TARBIYA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA DAM OLISH DAQIQALARI VA PAUZALARI	254-259
<i>Kulidjanova Yulduzxon Inomjon qizi</i> AKADEMIK LITSEYLARDA ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH ("INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI" FANI MISOLIDA)	260-267
<i>Нажметдинова Наргиза Сайфетдиновна</i> ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К ЭПОХЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: АНАЛИЗ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	268-277
<i>Haqberdiyev Baxtiyor, Ismog'ilova Madinabonu, Ro'ziqulova E'zoza</i> INTERYER DIZAYNIDA RANGLAR PSIXOLOGIYASI	278-282

Kutliyeva Feruzaxon Yusupovna

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARI KOMPETENTLIGINI

TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA ILG'OR XORIJIY TAJRIBA TAHLILI 283-289

Received: 4 August 2025
Accepted: 10 August 2025
Published: 30 August 2025

Article / Original Paper

SUPERIOR BARGAINING POSITION AND FORMS OF ITS ABUSE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRACTICE IN GERMANY, JAPAN AND SOUTH KOREA

Abduazizov Doniyor Baxtiyor ugli

Independent Researcher at Tashkent State University of Law

e-mail: abduazizovdoni@gmail.com

Abstract. This article examines the legal concept of abuse of superior bargaining position and the mechanisms of its regulation in the practices of Germany, Japan, and South Korea. Unlike market dominance, superior bargaining position arises from a specific economic dependency and is manifested when the stronger party in contractual relations imposes unfair conditions on the weaker party that contradict ordinary commercial practices. The article provides a comparative analysis of the enforcement practices of the competition authorities in these countries and their criteria, highlighting the main forms of abuse of superior bargaining position and the legal standards applied in their assessment.

Keywords: superior bargaining position, forms of abuse, competition law, Bundeskartellamt, JFTC, KFTC, unfair trade practices, economic dependency.

USTUN MUZOKARA KUCHI VA UNING SUIISTE'MOLLIK SHAKLLARI: GERMANIYA, YAPONIYA VA JANUBIY KOREYA AMALIYOTINING QIYOSIY TAHLILI

Abduazizov Doniyor Baxtiyor o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish institutining huquqiy mazmuni va uning Germaniya, Yaponiya hamda Janubiy Koreya tajribasida tartibga solinish mexanizmlari tahlil qilinadi. Ustun muzokara kuchi, bozor ustuvorligidan farqli o'laroq, muayyan iqtisodiy qaramlik asosida yuzaga keladi va shartnomaviy munosabatlarda kuchliroq tomonning zaifroq tomonga odatiy tijorat amaliyotiga zid bo'lgan, adolatsiz shartlarni majburan yuklashi sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada mazkur mamlakatlarning raqobat organlari tomonidan huquqni qo'llash qilish amaliyoti hamda ularning mezonlari qiyosiy tahlil qilinib, ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishning asosiy shakllari va ushbu shakllarning aniqlashdagi huquqiy mezonlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: ustun muzokara kuchi, suiiste'mollik shakllari, raqobat huquqi, Bundeskartellamt, JFTC, KFTC, insofsiz savdo amaliyotlari, iqtisodiy qaramlik.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI7Y2025N32>

Ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish bu xo'jalik yurituvchi subyektning boshqa bir tomon bilan savdo aloqalarida nisbatan kuchliroq iqtisodiy kuchidan foydalanib, nohaq shartlarni majburan qabul qildirish yoki boshqa turdagi asossiz talablarga majbur etish holatlarini anglatadi [2-20]. Ustun mavqeni suiiste'mol qilishdan farqli ravishda, ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish holatlari sezilarli bozor ulushiga ega bo'lmagan korxona tomonidan ham sodir etilishi mumkin, agar u muayyan iqtisodiy ustunlikka ega bo'lsa va bu

ustunlikni adolatsiz tarzda kontragentlariga nisbatan qo'llagan bo'lsa kifoya [12-158-168]. Ko'plab davlatlar, ayniqsa ta'minot zanjiri doirasida kichik yetkazib beruvchilarni himoya qilish maqsadida, ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishga qarshi normalarni raqobat to'g'risidagi qonunchilik yoki maxsus savdo qonunlari orqali tartibga soladi. Bu, ayniqsa chakana savdo sohasida dolzarb bo'lib, yirik chakana savdo tarmoqlari yoki platformalar o'z yetkazib beruvchilari ustidan ustunlikka ega bo'lib, uni suiiste'mol qilish xavfini oldini olishga harakat qiladi.

Ushbu maqolada Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreyada tajribasida ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishni huquqiy tartibga solish tizimlari va ularni amalda qo'llash tajribasi tahlil qilinadi. Tahlil quyidagi asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi: (1) ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishni taqiqlashning huquqiy asoslari; (2) ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish holatlarini aniqlashda raqobat organlari tomonidan qo'llaniladigan mezonlar va usullar; (3) huquqni muhofaza qilish jarayonlari va qo'llaniladigan mezonlar va shartlar. Mazkur tahlil davomida tegishli qonunchilik, hukumat nashrlari va ilmiy adabiyotlarga tayangan holda, ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishning mohiyati va unga qarshi kurashish mexanizmlarini tahlil qilinadi.

Metodologiya. Maqolada qiyosiy-huquqiy tahlil usuli qo'llanilib, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreyaning amaldagi qonunchilik normalari, raqobat organlari tomonidan ishlab chiqilgan ko'rsatmalar hamda sud amaliyoti o'rganildi. Tahlil jarayonida milliy qonun hujjatlari, hukumat nashrlari va akademik adabiyotlar manba sifatida foydalanildi. Ushbu metodologiya orqali ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishning huquqiy mazmuni, mezonlari va qo'llash mexanizmlarini aniqlash hamda davlatlar o'rtasidagi umumiylik va farqlilikni ko'rsatish maqsad qilingan.

Qiyosiy tahlil uchun tanlangan mamlakatlar

Mazkur maqolada qiyosiy tahlil uchun uchta davlat tajribasi tanlab olindi. Bular:

1. **Germaniya** – Bundeskartellamt amaliyotida shakllangan huquqiy yondashuv, iqtisodiy qaramlik mezonlari va shartnoma adolatsizligini baholash usullari sababli.
2. **Yaponiya** – Monopoliyaga qarshi qonun (AMA) va Yaponiya Adolatli savdo komissiyasi (JFTC) ko'rsatmalarida ustun muzokara kuchi alohida insofsiz savdo amaliyoti sifatida tartibga solingani hamda batafsil huquqiy mezonlar ishlab chiqilgani tufayli.
3. **Janubiy Koreya** – Monopoliyani tartibga solish va halol savdo to'g'risidagi qonun (MRFTA) hamda yirik chakana savdo faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonun orqali ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishning oldi olinishi va Koreya Adolatli savdo komissiyasi (KFTC) amaliyotining yapon tajribasiga yaqinligi sababli.

Mazkur davlatlar tajribasi tanlanishining sababi — ularning adolatli savdo amaliyotlarini mustahkamlashga qaratilgan aniq qonunchilik asoslari, raqobat organlarining faol amaliyoti va kichik xo'jalik subyektlarini himoya qilishga yo'naltirilgan mexanizmlaridir

Ma'lumot yig'ish manbalari

Qiyosiy tahlilni tayyorlashda ma'lumotlar quyidagi manbalardan olindi:

- Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya qonunlari (GWB, AMA, MRFTA) va ularga oid ijro hujjatlari;
- Raqobat organlarining rasmiy ko'rsatmalari va amaliy qarorlari (Bundeskartellamt, JFTC, KFTC);
- Ilmiy maqolalar, monografiyalar va xalqaro ilmiy nashrlar;

- Rasmiy hukumat hisobotlari va xalqaro tashkilotlarning ochiq manbalari.

Tahlil qilish tartibi

Tahlil quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

- **Huquqiy normalarni aniqlash:** Har bir davlat qonunchiligida ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishga oid asosiy huquqiy normalar qayd etildi.
- **Qiyosiy baholash:** Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya qonunchiligi va amaliyotidagi o'xshashliklar hamda farqlar tahlil qilindi.
- **Shakllarni tasniflash:** Adolatsiz savdo amaliyotlarining keng tarqalgan shakllari (majburiy xarid, to'lovlarni kechiktirish, xarajatlarni majburlash va boshqalar) aniqlab chiqildi.
- **Tavsiyalar ishlab chiqish:** O'zbekiston tajribasi uchun qo'llash mumkin bo'lgan nazariy va amaliy xulosalar shakllantirildi.

Ish qamrovi

Tadqiqotning asosiy e'tibori huquqiy va institutsional asoslarni tahlil qilishga qaratildi, iqtisodiy-statistik tahlil esa chuqur ko'rinishda amalga oshirilmadi. Ma'lumotlar asosan ochiq hujjatlar va ilmiy nashrlarga tayangan bo'lib, yopiq yoki maxfiy qarorlar tahlildan tashqarida qolgan. Natijada ishlab chiqilgan tavsiyalar xalqaro tajribaga mos bo'lsa-da, ular O'zbekistonning o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini hisobga olgan holda qo'llanishi zarur.

Natijalar

Xalqaro huquqiy tajriba

Germaniya tajribasi

Germaniya raqobat qonunchiligiga ko'ra, ustun muzokara kuchi tushunchasi shunday holatlarda vujudga keladiki, bunda xo'jalik yurituvchi subyektlardan biri ikkinchi tomonning iqtisodiy faoliyatiga ma'lum darajada qaram bo'ladi. Agar ular o'rtasidagi hamkorlik tugatilsa yoki sezilarli darajada yomonlashsa, zaifroq tomonning tadbirkorlik faoliyatini davom ettirishi jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi. Natijada kuchliroq tomon o'z shartlarini qarshi tarafga mustaqil tanlov imkoniyatisiz qabul qildirishga erishadi.

Germaniya Federal Kartel idorasi (keyingi o'rinlarda – Bundeskartellamt) bunday vaziyatlarni aniqlashda bir qator mezonlardan foydalanadi. Xususan, yetkazib beruvchining o'z mahsulotlarini sotishda chakana savdo tarmog'iga qanchalik qaramligi, muqobil xaridorlarning mavjudligi yoki ularning yetarlicha rivojlanmaganligi, shuningdek xarid bozorida chakana sotuvchining iqtisodiy ahamiyati sinchkovlik bilan tahlil qilinadi. Muhim jihati shundaki, ustun muzokara kuchiga ega tomon umumiy bozor segmentida hukmron mavqega ega bo'lishi shart emas. Ikki tomon o'rtasidagi shartnomaviy munosabatlarda kuchlar notengligi mavjud bo'lishi ustun muzokara kuchi maqomini belgilash uchun yetarli asos hisoblanadi [8]. Masalan, yirik chakana savdo tarmoqlari kichik yetkazib beruvchilar bilan ishlaganda, agar ushbu yetkazib beruvchilar boshqa teng hajmdagi xaridorlarni topishda qiyinchilikka duch kelsa, bu chakana savdo tarmoqlari ustun muzokara kuchiga ega tomon sifatida baholanishi mumkin.

Ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish holatini aniqlashda, Germaniya tajribasiga ko'ra, shartnomaviy majburiyatlar yoki qo'yiladigan talablarning odatiy tijorat amaliyotidan obyektiv asosga ega bo'lmagan holda chetga chiqishi alohida o'rganiladi. Bunday vaziyatda kuchliroq tomon zaifroq tomon zimmasiga ortiqcha majburiyatlarni yuklab, uning tadbirkorlik faoliyatiga nisbatan asossiz og'irliklar keltirib chiqarishi suiiste'mol sifatida baholanadi [9-7]. Germaniya sud amaliyoti va Bundeskartellamt faoliyatida ustun muzokara kuchini suiiste'mol

qilishning turli shakllari qayd etilgan. Ularga quyidagilar kiradi: shartnomada bevosita nazarda tutilmagan, biroq ustun muzokaradagi shaxs tomonidan bir tomonlama tatbiq etiladigan chegirmalar yoki bonuslarni talab qilish; to'lov muddatlarini bir tomonlama tarzda asossiz uzaytirish; yetkazib beruvchilardan xaridorning xarajatlarini qoplashni majburan yuklash; shuningdek, ortiqcha tadbirkorlik tavakkalchiligini zaifroq tomon zimmasiga yuklash [7]. Bunday hollarda asosiy tahliliy mezon shundan iboratki, agar ustun muzokara kuchiga ega tomon olgan imtiyoz yoki ustunlik zaifroq tomonga mutanosib darajada foyda keltirmasa va u hech qanday samaradorlik yoki iqtisodiy zarurat bilan oqlanmasa, mazkur vaziyat zaif tomonni ekspluatatsiya qilinishi sifatida baholanadi.

Ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish holatlarini aniqlashda Bundeskartellamt odatda ish yuritishning umumiy protsessual tartib-taomillaridan foydalanadi. Jumladan, u tahlil jarayonida xo'jalik yurituvchi subyektlarga ma'lumot so'rovlari bo'yicha talabnomalar yuboradi, sohalar kesimida maxsus so'rov va tahlillarni amalga oshiradi hamda qarama-qarshi tomonlarning iqtisodiy qaramlik darajasini sifat jihatdan baholaydi [2-59]. Mazkur huquq instituti doirasida bozor ulushi hal qiluvchi ahamiyat kasb etmaydi, shu bois ustun mavqega ega bo'lmagan kompaniyalar ham javobgarlikka tortilishi mumkin. Shuning uchun tahlilning asosini, avvalo, xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy qaramlik darajasi hamda shartnoma shartlariga zid ravishda qo'llaniladigan adolatsiz savdo amaliyotlari tashkil etadi. Bunday hollarda bahsli shartlarning obyektiv zarurati yoki asoslanganligi haqida isbotlash majburiyati bevosita ustun muzokaradagi tomon zimmasiga yuklanadi.

Yaponiya tajribasi

Yaponiyada ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish raqobat huquqi doirasida alohida insofsiz savdo amaliyoti turi sifatida taqiqlangan [13-2-3]. Ushbu institutning huquqiy asoslari 1947-yilda qabul qilingan Monopoliyaga qarshi qonun (keyingi o'rinlarda – AMA) bilan belgilanadi. 2009-yilda ushbu qonunga kiritilgan o'zgartirishlar natijasida ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish shakllari qonunning 2-moddasi, 9-bandi, 5-kichik bandida mustahkamlab qo'yildi. Mazkur norma quyidagicha ta'rif beradi: *“o'zining ustun muzokara kuchidan foydalanib, odatiy tijorat amaliyotiga zid ravishda boshqa tomon zimmasiga asossiz zararli shartlarni yuklash”* insofsiz savdo amaliyoti sifatida baholanadi.

Boshqacha qilib aytganda, agar xo'jalik yurituvchi subyekt nisbiy iqtisodiy ustunlikka ega bo'lsa va uning qarama-qarshi tomoni mazkur talablarni rad eta olmagan holda asossiz shartlarni bajarishga majbur etilsa, bunday xatti-harakat AMA buzilishi sifatida baholanadi. Qonunda ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishning turli ko'rinishlari misol tariqasida keltirilgan. Ularga jumladan quyidagilar kiradi: kontragentni shartnoma shartlariga daxldor bo'lmagan mahsulotlarni xarid qilishga majburlash; bepul xizmatlar ko'rsatishni yoki mablag' ajratishni talab qilish; yetkazib berilgan tovarlarni bir tomonlama tartibda qabul qilmaslik yoki qaytarib yuborish; to'lovlarni asossiz kechiktirish; shuningdek, odatiy biznes amaliyotiga zid tarzda savdo shartlarini zararli shaklda belgilash.[3- 2 (9-5)]

Mazkur normalarning ijrosi Yaponiya Adolatli savdo komissiyasi (Japan Fair Trade Commission – keyingi o'rinlarda JFTC) tomonidan ta'minlanadi. 2010-yilda JFTC AMA doirasida ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishga oid maxsus ko'rsatmalarni qabul qilgan bo'lib, ular hozirgi kunda ham tadbirkorlik subyektlari uchun asosiy me'yoriy-huquqiy manba vazifasini o'taydi. Ushbu ko'rsatmalarda ustun muzokara kuchining mazmuni batafsil izohlangan va qonun buzilishiga olib keluvchi xatti-harakatlarning aniq misollari keltirilgan.

JFTC alohida ta'kidlaydiki, xo'jalik yurituvchi subyekt ustun muzokara kuchiga ega bo'lishi uchun bozorning monopol yoki dominant ishtirokchisi bo'lishi shart emas. Yetarli darajada "nisbiy ustunlik" mavjud bo'lsa, ya'ni muayyan savdo munosabatlarida bir tomon ikkinchi tomonning iqtisodiy qaramligidan foydalanayotgan bo'lsa, ustun muzokara kuchi mavjud deb topiladi. Bunday vaziyat nafaqat yirik kompaniyalar bilan kichik hamkorlar o'rtasida, balki ikki yirik subyekt yoki ikki kichik subyekt o'rtasida ham yuzaga kelishi mumkin. Chunki ustunlikni belgilashda asosiy mezon bozor ulushi emas, balki muayyan iqtisodiy qaramlik darajasi hisoblanadi [4-5].

JFTC ustun muzokara kuchi mavjudligini aniqlashda bir qator sifat mezonlaridan foydalanadi. 2010-yilda qabul qilingan "Monopoliyaga qarshi qonun doirasida ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishga oid ko'rsatmalar"da ushbu mezonlar to'rt asosiy guruhga ajratilgan.

Birinchidan, zaifroq tomonning kuchliroq tomonga qaramlik darajasi baholanadi. Bunda, savdo hajmining qanchalik qismi aynan shu hamkor bilan bog'langanligi va ushbu ulushning tadbirkorlik faoliyati uchun ahamiyati e'tiborga olinadi.

Ikkinchidan, kuchliroq tomonning bozor ulushi tahlil qilinadi. Unga kompaniyaning sohadagi ulushi, yetakchilik darajasi va strategik o'rni kiradi.

Uchinchidan, muqobil hamkorlarni topish imkoniyati hisobga olinadi. Agar zaifroq tomon boshqa xaridor yoki buyurtmachini topa olmasa yoki u muayyan hamkorlik uchun shaxsiylashtirilgan investitsiyalarni amalga oshirgan bo'lsa, u amalda kuchli tomonga qaram bo'lib qoladi.

To'rtinchidan, boshqa tashqi omillar baholanadi. Jumladan, hamkorlik hajmi, ustun muzokaradagi shaxsning bozordagi obro'si va brend ta'siri, shuningdek, ikki tomon o'rtasidagi iqtisodiy hajm tafovuti ustun muzokara kuchini belgilovchi mezon sifatida ko'rib chiqiladi.

Ushbu mezonlar shuni ko'rsatadiki, agar ustun muzokaradagi shaxs bilan hamkorlikdan voz kechish zaifroq tomonning faoliyatini sezilarli darajada izdan chiqarsa, JFTC uni ustun muzokara kuchiga ega deb topadi. Muhim jihati shundaki, bu holat ko'pincha doimiy savdo munosabatlariga taalluqli bo'lsa-da, hatto bir martalik bitimlarda ham, agar zaifroq tomon real sharoitda talabni rad eta olmasa, ustun muzokara kuchi mavjud deb e'tirof etiladi [4-5-6].

Ustun muzokara kuchining mavjudligi o'zi qonun buzilishi uchun yetarli emas. Qonuniy javobgarlik yuzaga kelishi uchun ustun muzokara kuchiga ega shaxs xatti-harakati "odatiy tijorat amaliyotiga zid ravishda adolatsiz" bo'lishi lozim. Shu bois, JFTC kuchli tomonning qo'ygan talabi yoki qarori odatiy savdo amaliyotlaridan chetga chiqadimi va zaifroq tomonga bir tomonlama zarar yetkazadimi, degan savolni alohida tahlil qiladi. Masalan, shartlarni bir tomonlama va kutilmagan tarzda o'zgartirish, hech qanday huquqiy asosga ega bo'lmagan talablarni qo'yish yoki xarajatlar va risklarni kontragent zimmasiga majburan yuklash kabi amaliyotlar odatda suiiste'mol shakli sifatida baholanadi.

JFTC ko'rsatmalarida qayd etilganidek, ushbu tartibning asosiy maqsadi zaifroq tomonning mustaqil ravishda xo'jalik qarorlarini himoya qilish va bozorda adolatli raqobatni ta'minlashdan iboratdir. Chunki ustun muzokara kuchiga ega shaxs asossiz imtiyozlar talab qilishi kichikroq subyektlarning raqobatbardoshligini pasaytiradi va natijada bozorda raqobat muhiti buzilishiga olib keladi [13-12].

Amaliyotda uchraydigan keng tarqalgan suiiste'mollik shakllari bir necha ko'rinishda namoyon bo'ladi. Jumladan:

- Bitimga daxldor bo'lmagan tovar yoki xizmatlarni majburiy sotib olishga undash, ya'ni kontragentni o'z faoliyatiga aloqasi bo'lmagan qo'shimcha xaridlarni amalga oshirishga majbur qilish;
- Yetkazib beruvchilardan bepul xizmat yoki mablag' talab qilish, masalan, ularning xodimlarini chakana sotuvchining do'konlarida ishlashga yuborish yoki sotuvdan keyingi xizmat ko'rsatishni bepul ta'minlash;
- Yetkazilgan tovarlarni asossiz ravishda qaytarib yuborish yoki to'lovni kechiktirish va kamaytirish, ya'ni kontragentning moliyaviy barqarorligiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatadigan shartlarni majburan qo'llash;
- Yetkazib beruvchilar zimmasiga qo'shimcha moliyaviy yuklarni yuklash, xususan, reklama xarajatlari, savdo nuqtalarini ta'mirlash bilan bog'liq xarajatlar, "qo'llab-quvvatlash" badallari yoki ikki tomon o'rtasida kelishilmagan narxlarni tushirish talablarini kiritish.

Mazkur xatti-harakatlarning barchasi, agar ular huquqiy va iqtisodiy asos va mutanosiblikdan mahrum bo'lsa, ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish sifatida baholanadi va AMA talablariga zid hisoblanadi [4-9-35].

Janubiy Korea tajribasi

Janubiy Koreya tajribasida ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish masalasi nafaqat umumiy raqobat huquqi normalari orqali, balki chakana savdo sohasiga oid maxsus qonunchilik orqali ham tartibga solinadi. Asosiy raqobat qonuni "Monopoliyani tartibga solish va halol savdo to'g'risidagi qonun" (Monopoly Regulation and Fair Trade Act, keyingi o'rinlarda – keyingi o'rinlarda MRFTA) ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishni "insofsiz savdo amaliyoti" sifatida belgilab, uni taqiqlangan xatti-harakatlar qatoriga kiritadi [6-45]. MRFTAning ijro hujjatlarida hamda Koreya Adolatli savdo komissiyasi (Korea Fair Trade Commission – keyingi o'rinlarda KFTC) tomonidan ishlab chiqilgan ko'rsatmalarda ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishning aniq ko'rinishlari belgilab berilgan. Qonun normalariga muvofiq, agar xo'jalik yurituvchi subyekt qarama-qarshi tomonning iqtisodiy qaramligidan foydalanib, uni "adolatsiz shartlarni qabul qilishga majburlasa", bu MRFTA buzilishi sifatida baholanadi. Muhim jihati shundaki, bunday hollarda bozor ulushini isbotlash talabi mavjud emas. Asosiy e'tibor tomonlar o'rtasidagi nisbiy kuch nomutanosibligi va yuklanayotgan shartlarning adolatligiga qaratiladi. Shu sababli, hatto umumiy bozor ulushida dominant hisoblanmagan kompaniyalar ham, agar ular alohida shartnomaviy munosabatlarda nisbatan ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilsa, javobgarlikka tortilishi mumkin.

Janubiy Koreyada ayrim sohalarda yetkazib beruvchilarni himoya qilishga qaratilgan maxsus qonunlar ham qabul qilingan. Ularning eng muhimlaridan biri "Yirik chakana savdo faoliyatida adolatli tranzaksiyalar to'g'risidagi qonun" bo'lib, 2012-yilda yirik chakana tarmoqlar va ularning yetkazib beruvchilari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida qabul qilingan. Mazkur qonun chakana sotuvchilarga bir qator majburiyatlarni yuklaydi. Jumladan:

- to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshirish majburiyati;
- sotilmagan tovarlarni bir tomonlama qaytarishni taqiqlash;
- yetkazib beruvchilarni ularning roziligisiz aksiyalarda ishtirok etishga yoki xarajatlarni bo'lishishga majburlashni man etish.

Shu tarzda ushbu qonun yirik chakana sotuvchilarning ustun mavqeidan kelib chiqadigan suiiste'mol xatti-harakatlarini chegaralash hamda yetkazib beruvchilarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishni maqsad qiladi [1-7]. Qonunning maqsadi yirik supermarketlar, universal do'konlar va onlayn savdo platformalari tomonidan kichik yetkazib beruvchilarga nisbatan odatiy tarzda uchraydigan suiiste'mollik shakllarini bartaraf etishdan iborat. MRFTA kabi, ushbu qonun buzilgan taqdirda ham KFTC tomonidan tuzatish choralarini ko'rish va jarimalar qo'llash imkoniyati mavjud.

Ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishni baholashda KFTC yondashuvi Yaponiya amaliyotiga yaqin bo'lib, asosiy mezon sifatida iqtisodiy qaramlik va nisbiy kuch tafovuti olinadi. Bunda bir tomon shunday kuchga ega bo'lishi mumkinki, qarama-qarshi tomon uning qo'ygan talablarini qabul qilishdan boshqa real imkoniyatga ega bo'lmaydi.

Mazkur vaziyatni aniqlashda KFTC bir nechta ko'rsatkichlardan foydalanadi. Jumladan:

- tomonlarning savdo hajmi va xarid hajmi o'rtasidagi sezilarli tafovut;
- zaifroq tomonning muqobil xaridorlar yoki yangi bozorlarni topish imkoniyatining cheklanganligi;
- ustun muzokaradagi shaxsning talabi bilan amalga oshirilgan investitsiyalar yoki shartnomaviy majburiyatlar tufayli vujudga kelgan strukturaviy bog'liqliklar.

Shu tarzda, KFTC uchun hal qiluvchi mezon bu tomonlar o'rtasidagi real iqtisodiy qaramlik darajasi va zaifroq subyektning amalda erkin tanlov imkoniyatidan mahrum bo'lishidir [5-40]. Mazkur tushuncha Janubiy Koreyaning tarixan chaebol-dominant iqtisodiy tuzilmasidan kelib chiqqan bo'lib, yirik konglomeratlar kichik yetkazib beruvchilar ustidan bir tomonlama shartlar belgilash imkoniyatiga ega bo'lganligi sababli huquqiy aralashuv zarurati tug'ilgan. Shu bilan birga, KFTC ta'kidlaganidek, ushbu institut asosan yirik konglomeratlar kichik biznes hamkorlariga nisbatan ixtiyoriy va biryoqlama siyosat yuritgan hollarda qo'llaniladi [10].

Janubiy Koreya qonunchiligida ustun muzokara kuchini aniqlash uchun aniq bozor ulushi chegarasi belgilanmagan. Shuning uchun nisbatan kichik bozor ulushiga ega kompaniya ham ma'lum bir hamkor ustidan ustun mavqega ega bo'lishi mumkin, agar mazkur hamkor uchun bitim hajmi katta iqtisodiy ahamiyat kasb etsa. Masalan, agar chakana sotuvchi yetkazib beruvchining umumiy savdolarining 30 foizini tashkil etsa, shu sotuvchining umumiy bozor ulushi 20 foizdan past bo'lsa ham, u mazkur yetkazib beruvchiga nisbatan ustun muzokara kuchiga ega deb topiladi. KFTC o'z tahlilida asosiy e'tiborni zaifroq tomonning erkinlik darajasiga qaratadi. Ya'ni, u mazkur biznes munosabatlaridan "erkin chiqib ketish" imkoniyatiga egami yoki yo'qligini aniqlaydi. Agar bunday imkoniyat mavjud bo'lmasa, hatto bir martalik bitim doirasida ham ustun mavqe mavjud deb e'tirof etiladi. So'nggi yillarda KFTC o'z ko'rsatmalariga tegishli o'zgartirishlar kiritib, ushbu yondashuvni yana bir bor mustahkamladi, sud qarorlari esa bu talqinni qo'llab-quvvatlab, uni huquqiy amaliyotda yanada mustahkamlab berdi [11].

Ustun muzokara kuchi mavjud deb topilgach, KFTC xatti-harakatlarning adolatligini tahlil qiladi. Qonun buzilishi uchun talab etiladigan asosiy mezon bu zaifroq tomonga bir tomonlama zarar keltiruvchi hamda odatiy tijorat amaliyotiga zid bo'lgan harakatlarning mavjudligidir. KFTCning amaldagi "Nohaq savdo amaliyotlarini ko'rib chiqish bo'yicha ko'rsatmalari"da ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishning eng ko'p uchraydigan shakllari sanab o'tilgan. Ularga jumladan:

- to'lovlarni bir tomonlama kamaytirish yoki kechiktirish;
- mahsulotlarni kelishuvsiz qaytarish yoki inventar tavakkalchiligini yetkazib beruvchiga yuklash;
- yetkazib beruvchilarni boshqa tovarlarni xarid qilishga yoki bepul xizmat ko'rsatishga majburlash;
- reklama va tashqi xarajatlarni majburan yuklash;
- shartnomani bir tomonlama o'zgartirish yoki bekor qilish kiradi.

Mazkur harakatlarning barchasi iqtisodiy asosdan mahrum bo'lsa va zaifroq tomonga bir tomonlama zarar yetkazsa, ular KFTC amaliyotida ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilish sifatida baholanadi. Ushbu xatti-harakatlar odatda qonuniy asosga ega bo'lmagan, mutanosiblik mezonidan chetga chiqadigan va halol savdo shartlarini buzadigan holatlar sifatida baholanadi [11].

Muhokama. Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasi qiyosiy o'rganilganda, ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishni tartibga solishda mazkur davlatlarning huquqiy va institutsional yondashuvlari bir-biriga yaqin bo'lsa-da, ayrim muhim farqlar ham ko'zga tashlanadi. Germaniya tajribasi ko'proq iqtisodiy qaramlik mezoniga urg'u beradi: agar shartnoma munosabatlari tugatilishi zaifroq tomonni jiddiy qiyinchilikka duchor etsa, bu ustun muzokara kuchining mavjudligini bildiradi. Bundeskartellamt tahlilda savdo hajmi, muqobil xaridorlarning mavjudligi va chakana sotuvchining bozor ahamiyatini hisobga oladi. Muhim jihat shundaki, Germaniyada ustun muzokara kuchini aniqlash uchun bozor ustuvorligi shart emas — ikki tomon o'rtasidagi kuchlar nomutanosibligi yetarli asos hisoblanadi. Bu yondashuv Germaniya tizimining kuchli tomoni bo'lib, kichik yetkazib beruvchilarni himoya qilishda samarali mexanizm vazifasini bajaradi.

Yaponiya tajribasida ustun muzokara kuchi 1947-yildagi Monopoliyaga qarshi qonun bilan huquqiy jihatdan mustahkamlangan bo'lib, 2009-yilda unga kiritilgan o'zgartirishlar mazkur institutni alohida insofsiz savdo amaliyoti sifatida belgiladi. Yaponiya Adolatli savdo komissiyasi (JFTC) 2010-yildagi ko'rsatmalarida ustun muzokara kuchini aniqlash mezonlarini batafsil ishlab chiqdi. JFTC yondashuvi Germaniyaga qaraganda nisbatan tizimlashtirilgan bo'lib, u to'rt asosiy ko'rsatkichni (iqtisodiy qaramlik, bozor ulushi, muqobil hamkorlarni topish imkoniyati, tashqi omillar) nazarda tutadi. Shu bilan birga, Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, ustun mavqega ega bo'lish uchun monopol yoki dominant o'yinchi bo'lish shart emas — nisbiy ustunlikning o'zi yetarli. Bu yondashuv huquqni qo'llashni kengaytirib, kichik hamda o'rta bizneslarni samarali himoya qilish imkonini beradi.

Janubiy Koreya esa Germaniya va Yaponiyaga nisbatan ikki darajali yondashuvni qo'llaydi: bir tomondan, umumiy raqobat qonuni — MRFTA orqali, ikkinchi tomondan, yirik chakana savdoga oid maxsus qonun orqali ustun muzokara kuchini tartibga soladi. Bu Koreya tizimining o'ziga xos kuchli jihati bo'lib, u nafaqat umumiy savdo munosabatlarini, balki sektorlar kesimidagi muammolarni ham qamrab oladi. KFTC amaliyotida ham Yaponiya tajribasiga o'xshash tarzda iqtisodiy qaramlik va zaif tomonning erkin tanlov imkoniyatidan mahrumligi asosiy mezon sifatida qo'llaniladi. Shu bilan birga, Koreyada ustun muzokara kuchini aniqlash uchun aniq bozor ulushi chegarasi belgilanmagan bo'lib, bu qoidaning amaliy ahamiyati shundaki, kichik bozor ulushiga ega korxona ham muayyan hamkor ustidan ustun mavqe kasb etishi mumkin.

Ushbu uch davlat tajribasi qiyosiy tahlil qilinganda, umumiy jihat sifatida shuni ko'rish mumkinki, barcha tizimlarda asosiy maqsad zaifroq tomonning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va bozorda adolatli raqobatni ta'minlashdir. Shu bilan birga, Germaniya ko'proq iqtisodiy qaramlikni aniqlash va odatiy tijorat amaliyotidan chetga chiqishni tahlil qilsa, Yaponiya huquqiy mezonlarni tizimlashtirish va kengaytirishga urg'u beradi, Janubiy Koreya esa sektoral yondashuvni ham qo'llab, chakana savdo sohasidagi suiiste'mol holatlariga qarshi maxsus qonunchilik choralarini ishlab chiqqan.

Xulosa. Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu davlatlarning huquqiy tizimlari adolatli savdo amaliyotlarini ta'minlash maqsadida ustun muzokara kuchini suiiste'mol qilishni aniqlash va baholash borasida deyarli bir xil tartibni shakllantirgan. Har bir mamlakatning raqobat organlari shunday vakolatlar bilan ta'minlanganki, ular xaridor yoki chakana sotuvchi tomonidan yetkazib beruvchining iqtisodiy qaramligidan foydalanib, unga asossiz va nohaq shartlarni yuklash holatlarida bevosita aralashishga haqli hisoblanadi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Germaniya, Yaponiya va Koreya huquqiy amaliyotida ustun muzokara kuchini baholashda yagona metodologik yondashuv qo'llaniladi. Avvalo, bir tomonning ikkinchi tomonga nisbatan iqtisodiy qaramligi aniqlanadi va shu asosda boshqa tomonning ustun muzokara kuchi mavjudligi tasdiqlanadi. Keyin esa mazkur xatti-harakatning odatiy tijorat amaliyotidan chetga chiqishi hamda zaifroq tomonga asossiz zarar keltirishi baholanadi.

Mazkur tizimlarning umumiy maqsadi kuchli xaridorlarning ortiqcha talablar va adolatsiz shartlar orqali bozordagi sog'lom raqobat muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatishining oldini olishdir. Chunki bunday adolatsiz amaliyotlar yetkazib beruvchilarning xarajatlarini oshiradi, innovatsion rivojlanish jarayonini sekinlashtiradi va kichikroq xo'jalik subyektlarining bozordan chiqib ketishiga olib kelishi mumkin. Shu bois ushbu institut nafaqat kontragentlarni himoya qiladi, balki raqobat muhitining barqarorligini ham ta'minlaydi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Korean Act on Fair Transactions in Large Retail Business (2012);
2. German Act Against Restraints of Competition;
3. Japan's Act on Prohibition of Private Monopolization and Maintenance of Fair Trade (Act No. 54 of April 14, 1947);
4. Japan's Guidelines Concerning Abuse of Superior Bargaining Position under the Antimonopoly Act;
5. KFTC Enforcement Decree & Guidelines: Definitions of ASBP and illustrative unfair practices
6. Korean Monopoly Regulation and Fair Trade Act;
7. Bundeskartellamt case reports: EDEKA/Plus decision (B2-58/09, 2014) and BGH judgment KVR 3/17 (2018) confirming the Anzapfverbot in retail;
8. GRP Rainer Lawyers Commentary: Explanation of the Anzapfverbot (prohibition on demanding unjustified benefits) in German antitrust law;
9. International Competition Network (ICN) (2008) Report on Abuse of Superior Bargaining Position, 7th Annual Conference of ICN, Kyoto, Japan;
10. K.T.Jung and Timothy J. O'Brien. The Asia-Pacific Antitrust Review 2008. Korea: Overview;
11. KIM&Chang. KFTC Announces Draft Amendment to Unfair Trade Practice Review Guidelines;

12. Xodjayev B.K., Radjapov X.M., Qalandarov A., Abduazizov D. (2025) Raqobat huquqi [Matn]: darslik / Xodjayev Baxshillo Kamolovich, Radjapov Xusain Muhammad o'g'li, Qalandarov A., Abduazizov D. – T.: TDYU nashriyoti;
13. Wakui, Masako and Cheng, Thomas K., Regulating Abuse of Superior Bargaining Position Under the Japanese Competition Law: An Anomaly or a Necessity? (June 4, 2015).

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/7 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).